

Het mensbeeld van het risicostrafrecht²

DD 2021/53

1. Inleiding

In de afgelopen decennia is bijzonder veel gesproken en geschreven over de ‘risicosamenleving’ en het ‘risicostrafrecht’. Relatief weinig aandacht is tot nog toe echter uitgegaan naar de vraag hoe onze omgang met risico’s (binnen en buiten het strafrecht) zich precies verhoudt of dient te verhouden tot relevante beginselen en waarden. Aandacht voor die vraag is intussen wel dringend gewenst, zoals ook wordt betoogd door Maxim Februari in zijn column in het *NRC Handelsblad* van 30 maart 2021 naar aanleiding van eerder dit jaar door de regering afgekondigde anti-coronamaatregelen:

“Je kunt best begrip opbrengen voor het bestuurlijke verlangen een nieuw virus te bezweren met telramen en regulering. [...] Maar het probleem van de chronische crisistemming is wel dat de crisisaanpak binnenkort automatisch de standaardaanpak wordt. [...] Neem de avondklok. Niet alleen handig om besmettingen tegen te gaan. Sluit je iedereen op, dan nemen inbraken immers ook af. Verbied je iedereen de weg op te gaan, dan vallen er geen doden in het verkeer. Zullen we de avondklok dus ook maar invoeren voor beleidsdoelen op het gebied van criminaliteit? Een lockdown ten behoeve van de verkeersveiligheid? Waarom niet, waarom wel? Moeten we niet eens over onze omgang met risico’s praten?”³

De laatste, retorische vraag kan in ieder geval met betrekking tot het strafrecht enkel bevestigend worden beantwoord. Zoals verderop zal worden toegelicht, is ook een bezinning op de eigen aard en de grondslagen van het zogenoemde *risicostrafrecht*, op de beginselen, normen en waarden die daarvan deel uitmaken of zouden moeten maken, intussen bepaald urgent. Een dergelijke bezinning confronteert ons vrijwel onmiddellijk met buitengewoon moeilijke vraagstukken. In het onderstaande beperk ik me in hoofdzaak tot de vraag welk *mensbeeld* aan het risicostrafrecht ten grondslag ligt.

2. Risicostrafrecht

Wat bedoelen we – of wat bedoel ik – met ‘risicostrafrecht’? Met Andrew Ashworth en Lucia Zedner, die in 2014 hun bekende boek *Preventive Justice* publiceerden, kan risicostrafrecht worden gedefinieerd als het geheel aan overheidsbevoegdheden binnen het strafrecht die gepaard gaan met restricties van individuele rechten en vrijheden en die beogen toekomstige schade te voorkomen of het risico op het intreden daarvan tot een

1 Hoogleraar strafrecht, Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen, Utrecht Centre for Accountability and Liability Law (Ucall), Universiteit Utrecht.

2 Citeerwijze: F. de Jong, ‘Het mensbeeld van het risicostrafrecht’, DD 2021/53. Deze bijdrage is een bewerkte versie van een lezing gehouden op het symposium ‘Grondslagen en grenzen van het risicostrafrecht’, Ucall, Utrecht, 1 juli 2021.

3 M. Februari, ‘Ruttjes coronabeleid is een claim op absolute macht’, *NRC Handelsblad* van dinsdag 30 maart 2021, p. 19.

aanvaardbaar geacht niveau te reduceren.⁴ Hier te lande is vanaf grofweg het einde van de vorige eeuw in een vrij hoog tempo een groot aantal op preventie en/of risicobeheersing gerichte voorzieningen deel gaan uitmaken van de strafrechtelijke regelgeving. Met een complete opsomming zal ik u niet vermoeien; ik noem hieronder slechts een paar markante voorbeelden op de verschillende deelterreinen van ons strafrecht.⁵

Voor het commune *materiële strafrecht* kan het beginpunt van de ontwikkeling wellicht worden gelegd bij de invoering in 1994 van de algemene strafbaarstelling van voorbereidingshandelingen (artikel 46 Sr).⁶ Een decennium later is met de inwerkingtreding van de Wet terroristische misdrijven onder meer de samenspanning uit een tamelijk diepe slaap door de wetgever wakker gekust (artikel 80 Sr jo. onder andere artikelen 289a, 304b en 415b Sr).⁷ In dezelfde sfeer is gelegen de introductie van de strafbaarstelling van, kort gezegd, het deelnemen en meewerken aan een training voor terroristische activiteiten in 2010 (artikel 134a Sr).⁸ In datzelfde jaar werden ingevoerd de strafbaarstellingen van ‘grooming’ (artikel 248e Sr)⁹ en van de opzettelijke bevordering van geweld tegen personen of goederen (artikel 141a Sr).¹⁰ Ten slotte noem ik hier het in 2020 in consultatie gebrachte wetsvoorstel tot invoering van een zelfstandige strafbaarstelling van voorbereidingshandelingen met het oog op het plegen van seksueel misbruik met kinderen. Het voorgestelde artikel 240c Sr (waarvan de redactie is geënt op artikel 134a Sr) luidt als volgt:

“Hij die zich of een ander opzettelijk gelegenheid, middelen of inlichtingen verschafft of tracht te verschaffen tot het plegen van een misdrijf als omschreven in de artikelen 244 en 245 of in de artikelen 242, 243, 246, 247 of 249 waarbij een persoon is betrokken die de leeftijd van zestien jaren nog niet heeft bereikt, dan wel zich kennis of vaardigheden daartoe verwerft of een ander

4 A. Ashworth & L. Zedner, *Preventive Justice*, Oxford: Oxford University Press 2014, p. 20: “[A] measure is preventive if it is created in order to avert, or reduce the frequency or impact of, behaviour that is believed to present an unacceptable risk of harm. It is coercive if it involves state-imposed restrictions on liberty of action, backed by a coercive response, to the restricted individual.”

5 Zie nader bijvoorbeeld M.J. Borgers, *De vlucht naar voren* (oratie Vrije Universiteit Amsterdam), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2007; M.F.H. Hirsch Ballin, *Anticipative Criminal Investigation: Theory and Counterterrorism Practice in the Netherlands and the United States* (diss. Universiteit Utrecht), Den Haag: T.M.C. Asser Press/Springer 2012.

6 Wet van 27 januari 1994, *Stb.* 1994, 60 (iwtr. 1 april 1994 en nadien gewijzigd). Zie hierover in algemene zin E. Sikkema, *Vorbereidingshandelingen*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2012; B.F. Keulen, ‘Grenzen aan strafbare voorbereiding’, in: E. Gritter (red.), *Opstellen materieel strafrecht*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2009, p. 46-76; E. Prakken & D. Roef, *Strafbare voorbereiding in Nederland: juridische overkill* (preadvies Nederlands-Vlaamse Vereniging voor Strafrecht), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2004. Een belangrijke voorloper van artikel 46 Sr is het sinds 1985 bestaande artikel 10a Opiumwet. In 2015 is daar artikel 11a Opiumwet naast gekomen, bevattende een ruime strafbaarstelling van gedragingen ter voorbereiding of vergemakkelijking van illegale hennepcultuur; zie J. de Hullu, *Materieel strafrecht. Over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer: Wolters Kluwer 2021, p. 407.

7 Wet van 24 juni 2004, *Stb.* 2004, 290 (iwtr. 10 augustus 2004). Zie J.M. Lintz, *De plaats van de Wet terroristische misdrijven in het materiële strafrecht* (diss. Erasmus Universiteit Rotterdam), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2007, p. 236-256.

8 Wet van 12 juni 2009, *Stb.* 2009, 245 (iwtr. 1 april 2010). Zie J.M. ten Voorde, ‘Het deelnemen en meewerken aan training voor terrorisme getoetst aan criteria voor strafbaarstelling van de voorfase’, *DD* 2012/9; G.P.M.F. Mols, ‘Over het bereik van art. 134a Sr: het dioramaperspectief’, *Strafblad* 2015(1) 10, p. 45-55.

9 Wet van 26 november 2009, *Stb.* 2009, 544 (iwtr. 1 januari 2010); De bepaling is verruimd met de Wet computercriminaliteit III: Wet van 27 juni 2018, *Stb.* 2018, 322 (iwtr. 1 maart 2019). Zie K. Lindenberg, ‘De strafbaarheid van seksueel getint communiceren met minderjarigen in woord of geschrift: over sexting, poging tot grooming en andere toenaderingen’, *DD* 2016/4.

10 Wet van 7 juli 2010, *Stb.* 2010, 325 (iwtr. 1 september 2010). Zie B.F. Keulen, ‘Over voetbal, voorbereiding en samenspanning’, *NJB* 2009/1481.

bijbrengt, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren of geldboete van de vijfde categorie.”¹¹

Voor het *strafprocesrecht* kan (uiteeraard) onder andere worden gedacht aan de invoering – nou ja, de *wettelijke* invoering¹² – van de bijzondere opsporingsbevoegdheden in 2000,¹³ en de uitbreiding daarvan die het gevolg was van de inwerkingtreding van de Wet ter verruiming van de mogelijkheden tot opsporing en vervolging van terroristische misdrijven in 2007 (artikelen 126g tot en met 126ii Sv).¹⁴ Van belang is voorts de in 2010 ingevoerde en in 2012 gewijzigde bevoegdheid voor de officier van Justitie om preventieve gedragsaanwijzingen op te leggen aan verdachten tegen wie ernstige bezwaren bestaan (artikel 509hh Sv).¹⁵

Ook het strafrechtelijke *sanctierecht* verwelkomde een aantal nieuwe voorzieningen met een preventieve doelstelling die nadrukkelijk in de sleutel staat van rechtstreekse gedragsbeïnvloeding. In de afgelopen twintig jaar werden maar liefst drie nieuwe vrijheidsbenemende of vrijheidsbeperkende maatregelen geïntroduceerd.¹⁶ Als opvolger van de in 2001 ingevoerde maatregel van strafrechtelijke opvang verslaafden¹⁷ werd in 2004 de maatregel van plaatsing in een inrichting voor stelselmatige daders ingevoerd (artikelen 38m tot en met 38p Sr).¹⁸ In 2012 volgde de invoering van de vrijheidsbeperkende maatregel van artikel 38v Sr¹⁹ en in 2018 kwam daarbovenop nog de gedragsbeïnvloedende en vrijheidsbeperkende maatregel van artikel 38z Sr.²⁰ Op die laatste maatregel kom ik zo dadelijk nog terug. Voor wat ten slotte de *tenuitvoerlegging* van strafrechtelijke sancties aangaat, wijs ik nog op de recentelijk – met de inwerkingtreding van de Wet straffen en beschermen – tamelijk ingrijpend gewijzigde regeling van de voorwaardelijke invrijheidstelling.²¹ Zij wordt niet

-
- 11 Zie de website <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/07/23/consultatieversie-wetsvoorstel-strafbaarstelling-van-voorbereidingshandelingen-m.h.o.-het-plegen-van-seksueel-misbruik-met-kinderen>. Dit wetsvoorstel is apart ingediend van het meeromvattende, in maart 2021 in consultatie gegeven 'wetsvoorstel seksuele misdrijven'; zie <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/seksuele-misdrijven/documenten/kamerstukken/2021/03/08/wetsvoorstel-seksuele-misdrijven>.
- 12 Indachtig het eindrapport van de naar aanleiding van de IRT-affaire ingestelde parlementaire enquêtecommissie Opsporingsmethoden (de commissie-Van Traa), *Inzake opsporing*; zie *Kamerstukken II* 1995-1996, 24072, nr. 11.
- 13 Wet van 27 mei 1999, *Stb.* 1999, 245 (iwtr. 1 februari 2000). Zie A. Beijer, R.J. Bokhorst, M. Boone, C.H. Brants & J.M.W. Lindeman, *De Wet bijzondere opsporingsbevoegdheden – eindevaluatie*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers/WODC 2004.
- 14 Wet van 20 november 2006, *Stb.* 2006, 580 (iwtr. 1 februari 2007). In het wetsvoorstel tot vaststelling van het nieuwe Wetboek van Strafvordering (hoofdstuk 8 van het tweede boek van de ambtelijke versie van juli 2020, artikelen 2.8.1 tot en met 2.8.23) wordt gesproken van 'heimelijke bevoegdheden'. Vgl. F.P. Ölçer, 'Modernisering van de bijzondere opsporing. Van BOB naar H(eimelijke)OB', *Strafblad* 2015(4) 43, p. 298-307.
- 15 Wet van 7 juli 2010, *Stb.* 2010, 325 (iwtr. 1 september 2010); gewijzigd bij Wet van 17 november 2011, *Stb.* 2011, 546 (iwtr. 1 april 2012).
- 16 Hierop wijst ook J. Bijlsma, 'Het is tijd voor een ongevaarlijkheidspresumptie. Beschouwing naar aanleiding van J.H.B. Bemelmans, *Totdat het tegendeel is bewezen*', *RM Themis* 2021(2), p. 81-92, p. 86.
- 17 Wet van 21 december 2000, *Stb.* 2001, 28 (iwtr. 1 april 2001). Zie S. Struijk, *De ISD in perspectief. Een studie naar de ISD-maatregel in het licht van het Nederlands strafrechtelijk sanctiestelsel ter bestrijding van recidive en criminale overlast* (diss. Erasmus Universiteit Rotterdam), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2011, p. 172-215.
- 18 Wet van 9 juli 2004, *Stb.* 2004, 351 (iwtr. 1 oktober 2004). Zie Struijk 2011, p. 215-270.
- 19 Wet van 17 november 2011, *Stb.* 2011, 564 (iwtr. 1 april 2012 en nadien gewijzigd).
- 20 Wet van 25 november 2015, *Stb.* 2015, 460 (iwtr. 1 juli 2018 en nadien gewijzigd). Zie hierover M.J.F. van der Wolf & S. Struijk, '(Levens)lang toezicht als zelfstandige maatregel: wordt nu echt de Rubicon overgestoken?', *Sancties* 2014/50; J.M.J.W. Dreesen, 'De Wet langdurig toezicht, gedragsbeïnvloeding en vrijheidsbeperking', *AA* 2016, p. 393-397.
- 21 Wet van 24 juni 2020, *Stb.* 2020, 224 (iwtr. 1 juli 2021). De wet introduceerde ook andere wijzigingen in de detentiefasering. De wijzigingen staan sterk in de sleutel van de doelstelling van het terugdringen van het recidiverisico. Zie *Kamerstukken II* 2018-2019, 35122, nr. 3 (Memorie van Toelichting); zie ook de brief van de Minister voor Rechtsbescherming van 2 april 2021, *Kamerstukken II* 2020-2021, 35122, nr. 39.

langer van rechtswege verleend; óf zij wordt verleend, en – zo ja – onder welke voorwaarden,²² wordt beslist door het openbaar ministerie, op basis van een beoordeling van (in ieder geval) het gedrag van de gedetineerde gedurende de hele detentie, “de mogelijkheden om eventuele aan de invrijheidstelling verbonden risico’s te beperken en beheersen” en “de belangen van slachtoffers, nabestaanden en andere relevante personen” (artikel 6:2:10 lid 3 Sv). Een sterk bekritiseerde wijziging betreft voorts de periode waarover de voorwaardelijke invrijheidstelling (eventueel) wordt verleend: deze kan – ook indien sprake is van een (zeer) lange tijdelijke gevangenisstraf – in geen geval langer zijn dan twee jaren (artikel 6:2:10 lid 1 Sv).²³ In dit verband wordt in de Memorie van Toelichting het volgende opgemerkt:

“Als uitgangspunt kan een periode van maximaal twee jaar toezicht en begeleiding [...] volstaan. In het geval langdurig(er) toezicht, begeleiding en/of behandeling vereist is, kan toepassing worden gegeven aan de wettelijke mogelijkheden, zoals de verlenging van de proeftijd en de zogenoemde gedragsbeïnvloedende of vrijheidsbeperkende toezichtsmaatregelen van de Wet langdurig toezicht of bijvoorbeeld een rechterlijke machtiging [...] (als sprake is van gevaar dat voortkomt uit een aanwezige geestesstoornis).”²⁴

De minister verwijst hier onder meer naar de hierboven al genoemde, in 2018 ingevoerde gedragsbeïnvloedende en vrijheidsbeperkende maatregel van artikel 38z Sr. Die maatregel kan worden opgelegd aan daders aan wie tevens de maatregel terbeschikkingstelling wordt opgelegd en aan daders die wegens (kort gezegd) ernstige zeden- en geweldsmisdrijven tot een gevangenisstraf worden veroordeeld. De maatregel wordt alleen tenuitvoergelegd indien de officier van justitie uiterlijk dertig dagen voor de beëindiging van de terbeschikkingstelling dan wel dertig dagen voor de beëindiging van de gevangenisstraf daartoe een vordering indient en de rechter vervolgens de tenuitvoerlegging van de maatregel gelast. Daarbij kan de rechter, in geval van nog altijd aanwezig geacht recidivegevaar, de *ex-gedetineerde* voor een periode van twee tot vijf jaar onderwerpen aan allerlei ingrijpende vormen van vrijheidsbeperking en toezicht (artikel 6:6:23b Sv). De maatregel kan bovendien op grond van artikel 6:6:23c Sv *telkens* worden verlengd, zodat het in theorie mogelijk is dat iemand de rest van zijn leven aan de beperkingen en het toezicht onderworpen blijft.

22 Zie artikel 6:2:11 Sv.

23 Zie voor de voorwaardelijke beëindiging van de terbeschikkingstelling met verpleging van overheidsweg artikel 38j Sr en artikelen 6:6:10 en 6:2:17 Sv. Zie daarover J.W. Fokkens & D.B. Sander, ‘Terbeschikkingstelling’, in: F.A.M. Bakker & H.J.C. van Marle (red.), *De psychiatrie in het Nederlandse recht*, Deventer: Wolters Kluwer 2021, p. 197-213, p. 204-205.

24 *Kamerstukken II 2018-2019*, 35122, nr. 3, p. 32. De proeftijd – dus de tijd gedurende welke toezicht kan worden gehouden op de aan voorwaardelijke invrijheidstelling gekoppelde voorwaarden – kan op grond van artikel 6:1:18 lid 2 Sv worden verlengd (en dus eventueel langer duren dan twee jaren). De minister verwijst met betrekking tot de genoemde rechterlijke machtiging nog naar de Wet bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen (de Wet BOPZ). Die wet is op 1 januari 2020 vervallen met de inwerkingtreding van de Wet verplichte geestelijke gezondheidszorg (Wvggz). Op diezelfde datum trad ook artikel 2:3 van de (grotendeels al vanaf 1 januari 2019 geldende) Wet forensische zorg (Wfz) alsnog in werking én verviel artikel 37 Sr. Daarmee verdween de maatregel van plaatsing in een psychiatrisch ziekenhuis. Daarvoor is de (bepaald ruimer opgezette) ‘zorgmachtiging’ van artikel 2:3 Wfz in de plaats gekomen: die bepaling maakt het voor de strafrechter mogelijk om met toepassing van de Wvggz een zorgmachtiging tot verplichte zorg, waaronder opname, af te geven. Zie A.W.T. Klappe, P.A.M. Mevis & M.J.F. van der Wolf, ‘Het afgeven van een zorgmachtiging door de strafrechter: overzicht en eerste indrukken van de praktijk betreffende art. 2:3 Wfz sedert 1 januari 2020’, *DD* 2020/43.

3. Mensbeelden van de moderniteit

Al bij al gaat het om een omvangrijk pakket instrumenten – en veel heb ik dus nog ongehoemd gelaten²⁵ – met een volledig of minstens sterk overwegend preventieve of risicobeheersende doelstelling. Zij zijn in de afgelopen twintig à dertig jaar ingevoegd, ingepropt soms, tussen de bestaande bepalingen in onze oude, vertrouwde wetboeken; en daarmee zijn zij tevens ingevoegd in het dogmatische systeem dat aan die wetboeken ten grondslag ligt. Of misschien moeten we intussen zeggen: het dogmatische systeem dat aan die wetboeken ten grondslag lag, want wie het geheel aan preventieve aanbouwen overziet, moet zich toch afvragen of het hele strafrechtelijke bouwwerk niet stilaan bezig is door z'n dogmatische fundamenten te zakken. In elk geval mogen we denk ik constateren dat de wetenschappelijke reflectie op de grondslagen van ons strafrecht nog onvoldoende stutwerk heeft geleverd om de gestage influx van preventieve voorzieningen goed op te vangen. Zo stelt Johannes Bijlsma:

“Met het gebruik van de term ‘risicostrafrecht’ wil ik uitdrukken dat de in de literatuur gesignaleerde tendens [nl. dat het strafrecht de laatste decennia nadrukkelijker wordt ingezet ter preventie van misdaad – FJ] reëel is. Hij dient er ook toe om er de aandacht op te vestigen dat het (uitsluitend) op preventie gerichte deel van het strafrecht zich (nog) niet in dezelfde theoretische en dogmatische belangstelling kan verheugen als het schuldstrafrecht.”²⁶

Een bezinning op grondslagentheoretische vraagstukken in relatie tot het risicostrafrecht is dan ook bepaald urgent. Eén van die vraagstukken betreft het beeld van de mens dat in dat risicostrafrecht geïmpliceerd is. Over ‘de mens’ – en dus ook over mensbeelden – in het strafrecht doen natuurlijk van oudsher allerlei gemeenplaatsen en karikaturen de ronde. Dat is op zichzelf niet problematisch, vaak zelfs nuttig, zolang we ons maar blijven realiseren dat we inderdaad met gemeenplaatsen en karikaturen te maken hebben. Kritiek op het hedendaagse risicostrafrecht, of op een aspect ervan, lijkt soms te zijn gefundeerd op de veronderstelling dat een door de noties risico en preventie beheerst denken haaks staat op de uitgangspunten van het, vooral op de bescherming van de individuele autonomie gerichte, klassieke ‘schuldstrafrecht’.²⁷

Maar daarbij wordt dan gemakkelijk uit het oog verloren dat die uitgangspunten van dat klassieke schuldstrafrecht waren geënt op een uitermate abstract mensbeeld dat stamt uit de sterk liberalistische en individualistische politieke ideologie van de negentiende eeuw.²⁸ Dit beeld was gevormd naar de gemiddelde mens die de lakens uitdeelde: de zelfbewuste, vrije burger. Diens vrijheid werd gezien als vanzelfsprekend, en als iets dat daarom ook

25 Bijlsma (2021, p. 86) wijst bijvoorbeeld ook op “de verdere ontwikkeling van bestaande risicotaxatieinstrumenten en de opkomst van nieuwe technieken van risicotaxatie met behulp van kunstmatige intelligentie en ‘neurotechnieken’, of een combinatie daarvan.” Zie ook M. Hildebrandt, *Smart Technologies and the End(s) of Law. Novel Entanglements of Law and Technology*, Cheltenham/Northampton, MA: Edward Elgar Publishing 2015; M. Hildebrandt, ‘Algoritmisch strafrecht: spiegel of echoput. Kunstmatige intelligentie in het strafrecht’, *DD* 2021/51; M. Caianiello, ‘Dangerous Liaisons. Potentialities and Risks Deriving from the Interaction between Artificial Intelligence and Preventive Justice’, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 29 (2021) 1, p. 1-23.

26 Bijlsma 2021, p. 87.

27 Zie ook Bijlsma 2021, p. 86.

28 Zie A. Norrie, *Crime, Reason and History. A Critical Introduction to Criminal Law*, Cambridge: Cambridge University Press 2014, p. 19-38; H. Carvalho, *The Preventive Turn in Criminal Law*, Oxford: Oxford University Press 2017, p. 10-11, 16-19 en 23-49. Zie ook F. de Jong, ‘Schuld en de Ander: pleidooi voor een herwaardering van de binnenzijde van het strafrechtelijke schuldbegrip’, *DD* 2020/24, vooral p. 342-347 (enige passages in de onderhavige paragraaf zijn hieraan ontleend).

binnen een strafrechtelijke context voorwerp van een veronderstelling mocht zijn. Dit abstracte, wat elitaire mensbeeld werd vrijwel onverkort geprojecteerd op de delinquent, die dus in beginsel volledig verantwoordelijk werd geacht voor het misdadige 'eigen werk'.²⁹ Dit bleek onhoudbaar. De Moderne Richting brak, als bekend, radicaal met de abstracte, filosofische mensbeschouwing van de Klassieke Richting en richtte de aandacht op de oorzaken van crimineel gedrag op algemeen maar vooral op *individueel* niveau. Vanwege deze hoofdzakelijk etiologische belangstelling bestond juist aandacht voor de situatie van *onvrijheid* waarin de delinquent zijn of haar misdaad bedreven had. Dit leidde enerzijds tot een meer genuanceerde benadering van de strafrechtelijke schuld; de opvatting won veld dat schuld een gradueel begrip is en dus niet een fenomeen dat alleen maar óf geheel aanwezig óf geheel afwezig kan zijn. De aandacht voor de individuele, psychische en sociale oorzaken van crimineel gedrag leidde anderzijds tot een sterke preoccupatie met het gevaar dat van de delinquent kon of zou uitgaan en waartegen de samenleving diende te worden beveiligd.³⁰

Deze focusverschuiving (van daad naar dader, van schuld en boete naar beveiliging) had verstrekkende gevolgen voor de inhoud en de praktijk van het strafrecht. We hebben er onder meer de bijna honderd jaar geleden ingevoerde maatregel van terbeschikkingstelling aan te danken. Toch heeft het binnen de Moderne Richting dominante mensbeeld van de gevaarlijke, onberekenbare delinquent in de vorige eeuw niet het klassieke mensbeeld van de vrije, verantwoordelijke individu geheel weggedrukt. Lange tijd hebben beide mensbeelden elkaar redelijk in evenwicht gehouden. Dat wil zeggen: lange tijd kon ons strafrecht vrij goed uit de voeten met het besef dat de mens in zekere zin ondoorgrondelijk is – dat de mens, en dat dus ook de delinquent, niet een volstrekt autonome 'zelfwetgever' is volgens het ideaalbeeld van Immanuel Kant,³¹ maar ook niet louter een speelbal is van endogene of exogene invloeden.

Iedere mens, dus ook iedere delinquent, is een vat vol tegenstrijdigheden, en wel doordat iedere mens, iedere delinquent, aspecten van beide karikaturen in zich verenigt, zij het in onderling uiteenlopende verhoudingen. De 'co-existentie' binnen de strafrechtsdogmatiek van beide antipodische mensbeelden is goed verklaarbaar in het licht van een fundamentele ambivalentie binnen het subjectbegrip van de moderniteit ofwel de 'moderne tijd' (de Duitsers spreken van *die Neuzeit*) die in de zeventiende eeuw vooral door de filosofie van René Descartes werd ingeluid.³² Met de moderniteit doet een radicaal nieuwe beschouwingwijze van de verhouding tussen mens en werkelijkheid zijn intrede. Kenmerkend voor die beschouwingwijze is vooral dat er inderdaad 'iets' *tussen* de mens en de werkelijkheid

29 W.P.J. Pompe, *De persoon des daders in het strafrecht* (oratie Universiteit Utrecht), Utrecht/Nijmegen: Dekker en Van de Vegt/J.W van Leeuwen 1928; de rede is ook opgenomen in C. Kelk (red), *Gedachten van Willem Pompe over de mens in het strafrecht*, Den Haag: Boom juridisch 2008, p. 9-24.

30 Zie M. Foucault, 'About the Concept of the "Dangerous Individual" in 19th Century Legal Psychiatry', *International Journal of Law and Psychiatry* 1 (1978) 1, p. 1-18; M.S. Groenhuijsen & D. van der Landen, 'De I.K.V. in het spanningsveld tussen klassieke rechtsbeginselen en moderne rechtsopvattingen', in: M.S. Groenhuijsen & D. van der Landen (red.), *De Moderne Richting in het strafrecht. Theorie, praktijk, latere ontwikkelingen en actuele betekenis*, Arnhem: Gouda Quint 1990, p. 7-93; C. Fijnaut, *Criminologie en strafrechtsbedeling, Een historische en transatlantische inleiding*, Antwerpen/Cambridge: Intersentia 2014, p. 223-276, 430-457 en 532-535.

31 Zie Carvalho 2017, p. 17-18.

32 Zie bijvoorbeeld J. de Mul, *Het romantische verlangen in (post)moderne kunst en filosofie*, Kampen: Uitgeverij Klement 2007, p. 18-21; Th. de Boer, *Tamara A., Awater en andere verhalen over subjectiviteit*, Amsterdam/Mepel: Boom 1993, p. 145-161.

komt te liggen: een leegte, een afstand.³³ De werkelijkheid zélf verliest haar vanzelfsprekendheid; zij wordt niet langer opgevat als beantwoordend aan een onafhankelijk van de mens gegeven, onwankelbare ‘natuurlijke orde’. Antoine Mooij schrijft in dit verband:

“De moderne tijd, de moderniteit, is immers gekenmerkt door een fundamentele afwijzing van ieder beroep op een funderende instantie buiten de mens, zoals een beroep op de natuurlijke orde van de kosmos die aan het menselijk leven een natuurlijke ordening zou kunnen verschaffen. Dat de mens een persoon is, wordt niet meer gefundeerd in het feit dat hij naar Gods beeld geschapen zou zijn, een *imago Dei* zou zijn. De mens is naar modern inzicht een persoon, omdat mensen elkaar als persoon erkennen en deze wederzijdse erkenning het draagvlak van de samenleving vormt.”³⁴

De principiële afwijzing van elke heteronome fundering van de werkelijkheid, inclusief de ordening daarvan en de plaats van de mens binnen die ordening, heeft als logisch noodzakelijke consequentie dat voortaan het fundament van de gehele werkelijkheid enkel nog in het menselijk subject zélf aangetroffen kan worden. Dit menselijk subject vormt bovendien de uiteindelijke grondslag van de waarheid van onze kennis van de werkelijkheid (theoretische rede) en van de eisen van ethiek en moraal (praktische rede). Deze radicale omwenteling van funderingsrelaties wordt op tamelijk markante wijze weerspiegeld in een drastische betekeniswijziging in de vroege moderne tijd van precies dat begrip ‘subject’ (*subjectum*, dat teruggaat op het Griekse *hypokeimenon*).³⁵

Daarvóór heeft het begrip altijd een *niet*-antropocentrische lading gehad; het begrip had in oorsprong juist betrekking op van de mens onafhankelijke fenomenen die ook zelf de enige en onwrikbare grondslag vormen van de eigen ‘waarheid’. Pas in de moderne tijd wordt het subjectbegrip exclusief op de *mens* betrokken. En precies dan houdt de mens op een wezen te zijn dat een onafhankelijk van hem bestaande werkelijkheid passief registreert en zich gedwee schikt naar de van buiten aan hem opgelegde ordening daarvan. De rollen worden omgedraaid: het is de mens die voortaan de werkelijkheid aan zijn ordeningen onderwerpt; en enkel de mens biedt voortaan de grondslag van ware en zekere kennis. Deze radicale omwenteling vindt kernachtig uitdrukking in de beroemde cartesiaanse formule (die in zekere zin kan gelden als het ‘credo’ van de moderniteit): *ego cogito (ergo) sum*.³⁶

In de filosofie van Descartes is kennis van de werkelijkheid wezenlijk opgebouwd uit door de mens gevormde ‘voorstellingen’ of ‘representaties’ van objecten. Aangezien niet langer wordt aangenomen dat die objecten *zelf* de grondslag leveren van ware kennis van hun aard en eigenschappen, is er geen externe garantie voor de ‘waarheid’ van de door de mens gevormde voorstellingen. Hoewel over de juistheid van al onze subjectieve voorstellingen van de werkelijkheid buiten onszelf tot in de eeuwigheid kan worden getwijfeld, is één ding

33 En in zoverre dus eigenlijk veeleer ‘niets’. Vgl. M. Heidegger, *Was ist Metaphysik?*, in: *Gesamtausgabe. Band 9: Wegmarken* (F.W. von Herrmann, red.), Frankfurt am Main: Verlag Vittorio Klostermann (1929) 2004, p. 103-122, waarin Heidegger de mens aanduidt als *Platzhalter des Nichts* (p. 118) en ‘het niets’ verbindt aan de typisch moderne gedachte dat de menselijke leefwereld een in hoge mate contingent karakter draagt (omdat deze cultureel – dus uiteindelijk door de mens zélf – is vormgegeven en overgeleverd). Zie hierover ook F. de Jong, *Symbolische en diabolische krachten in het strafrecht* (oratie Universiteit Utrecht), Den Haag: Boom juridisch 2016, p. 15-20.

34 A.W.M. Mooij, *Toerekeningsvatbaarheid. Over handelingsvrijheid*, Amsterdam: Boom 2004, p. 22.

35 Een ‘genealogie’ van het westerse denken over ‘het subject’ biedt M. Heidegger, *Die Zeit des Weltbildes*, in: *Gesamtausgabe. Band 5: Holzwege* (F.W. von Herrmann, red.), Frankfurt am Main: Verlag Vittorio Klostermann (1938) 2003, p. 75-113; zie ook De Mul 2007, p. 157-158.

36 Th. Pfau, *Minding the Modern. Human Agency, Intellectual Traditions, and Responsible Knowledge*, Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press 2013, p. 4 en 186.

onbetwifelbaar zeker: dat is het feit dat iedere voorstelling of representatie – en iedere twijfel eraan – voortkomt uit, dus gefundeerd wordt door, het voorstellende subject. In iedere voorstelling van (een deel van) de externe werkelijkheid is het voorstellende subject ook zelf steeds mee-gedacht. Dat wil zeggen: iedere voorstelling wordt begeleid door een onbetwifelbaar besef bij het voorstellende subject van de eigen betrokkenheid bij de totstandkoming van de voorstelling. Aangezien elke heteronome fundering van de werkelijkheid in de moderne tijd wordt afgewezen, kan alleen het menselijk subject *zelf* de grondslag vormen van de zekerheid van het eigen bestaan (als voorstellend subject) alsook, in het verlengde daarvan, van het bestaan van de externe werkelijkheid (als voorgesteld object). Aldus blijkt dat de mens in de moderniteit in hoge mate op *zichzelf* is teruggeworpen en precies daardoor is geconstitueerd als *autonoom* subject dat de externe werkelijkheid en het eigen leven actief structureert en vormgeeft. Dienovereenkomstig komt in de moderniteit een sterke nadruk op de noties van autonomie, zelfbeschikking en verantwoordelijkheid voor het eigen leven te liggen.³⁷

4. Risico's en verwachtingen

De in de cartesiaanse formule *ego cogito (ergo) sum* tot uitdrukking komende, funderende functie van de menselijke subjectiviteit heeft niet slechts betrekking op de vormgeving van en zinverlening aan het eigen leven, maar heeft een actieradius die in potentie de gehele externe werkelijkheid omvat. Het algemene uitgangspunt in de moderne tijd is dan ook dat de mens een eigen aandeel heeft in de vormgeving, ordening en kennisverwerving van de gehele externe werkelijkheid. De logisch noodzakelijke implicatie hiervan is dat de externe werkelijkheid zich er ook toe leent om door de mens te worden gevormd, geordend, gekend. In de moderniteit wordt de werkelijkheid dan ook niet langer opgevat als een autarkische, onafhankelijk van de mens gegeven feitelijkheid. In plaats daarvan wordt de werkelijkheid opgevat als kneedbaar, manipuleerbaar, als vatbaar voor ordening overeenkomstig door mensen geconstrueerde modellen.³⁸

Precies hier treedt de ten diepste *instrumentele* gerichtheid van de moderniteit onverholven aan de dag. Daarbij moet bedacht worden dat de vroege moderniteit – de tijd van de Verlichting – wordt gekenmerkt door een sterk en zelfverzekerd (en door de opkomst en bloei van de wetenschappen geruggensteund) vooruitgangs- en maakbaarheidsoptimisme.³⁹ Onder invloed hiervan is het menselijk subject al snel na zijn 'geboorte' opgezadeld met verschillende almachtsfantasieën, in relatie tot onder meer de mogelijkheid van een autonome vormgeving en invulling van het eigen leven, een rechtvaardige inrichting van de samenleving en een doelmatige beheersing van de natuur en de werkelijkheid als zodanig. Hier openbaart zich een fundamentele ambivalentie of gespletenheid als wezenskenmerk van de moderniteit. Mooij spreekt in dit verband van twee 'waardencomplexen' die aan de moderniteit ten grondslag liggen:

“Het eerste betreft de aansporing zich niet te laten leiden door overlevering, traditie of wat de natuur zou voorhouden, maar zich in vrijheid een beeld van de werkelijkheid te vormen. De mens van de moderniteit kan zich niet meer beroepen op een voorgegeven orde van God of de natuur, maar moet zelf zijn eigen leven vormgeven en de verantwoordelijkheid daarvoor dragen. Het tweede waardencomplex vloeit daaruit voort en leidt tot de gelijkstelling van kenbaarheid en maakbaarheid. Het waardencomplex van vrijheid en zelfbepaling, samengevat in de term 'subjectiviteit', en

37 Mooij 2004, p. 22, 195.

38 Zie Mooij 2004, p. 191-193; R. Rorty, *Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton, NJ: Princeton University Press 1979.

39 Zie De Mul 2007, p. 18.

dat van maakbaarheid en doelmatigheid, samengevat in de term ‘instrumentaliteit’, gaan dus als de twee centrale moderne waardencomplexen hand in hand.”⁴⁰

Tegen de achtergrond van het voorgaande is begrijpelijk geworden dat en waardoor het binnen de Moderne Richting dominante mensbeeld van de gevaarlijke, onberekenbare delinquent en het binnen de Klassieke Richting dominante mensbeeld van de vrije, verantwoordelijke individu al lange tijd naast elkaar hebben kunnen bestaan. Elk van beide mensbeelden kan worden beschouwd als een op de persoon van de delinquent geprojecteerde, karikatuurale uitvergroting van één van de twee aan de moderniteit inherente ‘waardencomplexen’. De Klassieke Richting en de Moderne Richting *zelf* kunnen ieder ongedwongen worden herleid tot één van de twee tendenties waaraan de moderniteit reeds vanaf haar intrede in de zeventiende eeuw haar inherent conflictueuze karakter te danken heeft.⁴¹ Tot ver in de vorige eeuw hebben de beide mensbeelden en de daaraan verbonden politieke ideologieën – het liberalistische individualisme en het (in tendentie) meer autoritaire gemeenschapsdenken⁴² – in de samenleving én in het strafrecht elkaar redelijk in toom gehouden. Tót een jaar of dertig geleden, oftewel: tot de tijd waarin het risicostrafrecht tot ontwikkeling begint te komen. In deze laatmoderne tijd raakt het door Ulrich Beck gemunte begrip ‘risicosamenleving’ in zwang. Het ontvullende besef vat post dat de moderne mens zich blijkt te hebben vergalopperd aan zijn aanvankelijke ambities: in zijn overmoedige ijver om de werkelijkheid overeenkomstig zijn rationele modellen te herschikken, ontketende de mens niet of nauwelijks bedwingbare, zich goeddeels mondiaal manifesterende gevaren. Die gevaren betreffen mede levensbedreigende catastrofes die eenieder kunnen treffen.⁴³ Het progressieve en extraverte optimisme dat kenmerkend was voor de vroege moderniteit, maakt nu plaats voor een pessimistischer, meer conservatieve en introverte grondhouding.⁴⁴ In dit verband schrijft Ybo Buruma:

“Het existentiële gevaar is niet langer een derde wereldoorlog; het komt voortaan van binnen uit de samenleving. [...] Tegen die achtergrond wordt de vanzelfsprekendheid van zorgen met betrekking tot bescherming tegen een overmatig optredende overheid vervangen door de vanzelfsprekendheid van zorgen over een tekortschietende overheid met betrekking tot het recht op bescherming.”⁴⁵

Ik herhaal de laatste vier woorden: ‘het recht op bescherming’. Bestaat er eigenlijk zo’n recht? In algemene zin: natuurlijk. De klassieke strafbaarstellingen, de rechtsdelicten, strekken immers

40 Mooij 2004, p. 195. Vgl. J.A.A.C. Claessen, ‘Strafrecht en verlichting. Over het karakter van een waarlijk verlicht strafrechtssysteem’, *Justitiële Verkenningen* 2013(1), p. 121-136, p. 124: “De Franse filosoof Foucault heeft uiteengezet dat de Verlichting twee zijden heeft die als de twee gezichten van de Romeinse god Janus onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden. Het gaat hierbij om een kant die wordt gekenmerkt door vrijheid, praktische rede en de mens als subject (geest) en een kant die wordt gekenmerkt door disciplineren, instrumentele rede en de mens als object (lichaam).” (Onder verwijzing naar M. Foucault, *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*, Groningen: Historische Uitgeverij (1975) 2007, p. 203 en 236.)

41 Vgl. F. Schauer, ‘The Ubiquity of Prevention’, in: A. Ashworth, L. Zedner & P. Tomlin (red.), *Prevention and the Limits of the Criminal Law*, Oxford: Oxford University Press 2013, p. 10-22.

42 Vgl. A.W.M. Mooij, ‘Postmodernisme en gemeenschapsdenken in het strafrecht’, in: L.M. Moerings, C.M. Pelsler & C.H. Brants (red.), *Morele kwesties in het strafrecht*, Deventer: Gouda Quint 1999, p. 3-10.

43 U. Beck, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1986; U. Beck, ‘Emancipatory Catastrophism: What does it Mean to Climate Change and Risk Society?’, *Current Sociology* 63, 2015, p. 75-88.

44 Dat optimisme was natuurlijk al eerder (op grond van de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog) verdwenen. Zie M. Horkheimer & Th.W. Adorno, *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*, Amsterdam: De Munter (1947) 1968. Vgl. ook Ch. Taylor, *The Malaise of Modernity*, Don Mills: Stoddart 1991.

45 Y. Buruma, ‘Een mentaliteitsgeschiedenis van slachtofferemancipatie’, *Nederlands Tijdschrift voor Strafrecht* 2020(1), p. 3-10, p. 6.

allemaal tot bescherming van de burger tegen (ernstige) vormen van aantasting van alom belangrijk geachte rechtsgoederen als de integriteit van het menselijk lichaam, de eigendom en het samenlevingsverband (de openbare orde). Tot de bescherming van dergelijke vitale rechtsbelangen is de staat krachtens het bij uitstek moderne model van het sociaal contract ook verplicht.⁴⁶ Maar het strafrecht van de moderne tijd heeft, als bekend, hiernaast nog een belangrijke tweede protectieve doelstelling, te weten het bieden van bescherming aan de burger tegen de aanwending jegens hem van ingrijpende en mogelijk willekeurige overheidsmacht.⁴⁷

Die tweede doelstelling vormt in zekere zin de kern van het liberalistische en antiperfectionistische gedachtegoed van de Klassieke Richting: de persoonlijke autonomie van de burger dient zoveel mogelijk gevrijwaard te blijven van bemoeizucht van de staat. Strafrechtelijke overheidsmacht (of overheidsmacht in het algemeen) mag in deze optiek niet worden aangewend om burgers aan te zetten – laat staan te dwingen – tot een bepaalde leefwijze of levensinvulling; de macht dient enkel te worden aangewend om onduelbaar geacht gevaar te keren. Oftewel: de enige legitieme grond voor overheidsingrijpen is het schadebeginsel, dat op klassieke wijze door John Stuart Mill als volgt is verwoord: “The only purpose for which power can be rightfully exercised over any member of a civilized community, against his will, is to prevent harm to others. His own good, either physical or moral, is not a sufficient warrant.”⁴⁸

Intussen is de in dit schadebeginsel geïmpliceerde, liberalistische en antiperfectionistische opvatting bepaald minder populair geworden. De sociale band lijkt in de afgelopen decennia, dus in de post- of laatmoderne tijd, dun te zijn geworden, of in ieder geval als dun te worden ervaren. Tegen deze achtergrond kunnen niet alleen de (communitaristische) pleidooien voor de ontwikkeling van meer gemeenschapszin worden begrepen,⁴⁹ maar kan ook de (steeds verdere) versterking van de positie van het slachtoffer en de nabestaande in het strafrecht worden begrepen: de sociale band is volgens sommige analyses zo dun geworden dat alleen het feit dat ieder mens slachtoffer kan worden van een delict of van een ramp een minimale sociale band kan stichten.⁵⁰ Als markering van het beginpunt van de ‘opmars van het slachtoffer’ in het strafrecht kan gelden de integrale inwerkingtreding in 1995 – één jaar na de invoering van artikel 46 Sr – van de Wet Terwee.⁵¹ De ongeveer gelijktijdige opkomst van het risic strafrecht en van een meer slachtoffergerichte strafrechtspleging is weinig verbazingwekkend in het licht van de eerder gemaakte opmerkingen over de karakterisering van de laatmoderne samenleving als ‘risicosamenleving’ en de daaraan inherente conservatieve en introverte oriëntatie.

Eerder in deze bijdrage kwam al aan de orde dat vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw in een vrij hoog tempo een groot aantal op preventie en/of risicobeheersing gerichte voorzieningen deel is gaan uitmaken van ons strafrecht. Onder invloed daarvan is het preventiedenken de allesoverheersende oriëntatie binnen het strafrecht geworden. En zoals zojuist is betoogd, is de aandacht voor veiligheid en bescherming tegen risico's ook de

46 Zie C. Kelk/F. de Jong, *Studieboek materieel strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2019, p. 101-102.

47 R. Foqué & A.C. 't Hart, *Instrumentaliteit en rechtsbescherming. Grondslagen van een strafrechtelijke waardendiscussie*, Arnhem/Antwerpen: Gouda Quint & Kluwer 1990, p. 39-84, 155-203.

48 J.S. Mill, *On Liberty*, Harmondsworth: Penguin (1859) 1979, p. 68.

49 Zie bijvoorbeeld A. MacIntyre, *After Virtue. A Study in Moral Theory*, Londen: Duckworth (1981) 1985.

50 Zie bijvoorbeeld J.C.J. Boutellier, *Solidariteit en slachtofferschap. De morele betekenis van de criminaliteit in een postmoderne cultuur* (diss. Universiteit van Amsterdam), Nijmegen: Sun 1993. Zie ook A.W.M. Mooij, 'De taal van de wet en de wet van de taal', in: K. Boonen, C.P.M. Cleiren, R. Foqué & Th.A. de Roos (red.), *De weging van 't Hart. Idealen, waarden en taken van het strafrecht* (liber amicorum A.C. 't Hart), Deventer: Kluwer 2002, p. 103-119, p. 118-119.

51 Wet van 23 december 1992, *Stb.* 1993, 29 (volledige iwtr. 1 april 1995). Zie R.S.B. Kool & L.M. Moerings, *De Wet Terwee. Evaluatie van juridische knelpunten*, Deventer: Gouda Quint 2001.

samenleving in sterke mate gaan beheersen. Hierdoor is de aan de moderniteit ten grondslag liggende waardenoriëntatie uit het lood geslagen: in de afgelopen decennia heeft zich in het strafrecht en de samenleving een eenzijdige, vrijwel exclusieve gerichtheid op de instrumentele beheersing van de werkelijkheid gemanifesteerd.

Saillant is daarbij dat in het risicostrafrecht de instrumentele waarden van maakbaarheid, kenbaarheid en transparantie in toenemende mate ook voluit *op de mens* worden geprojecteerd, hetgeen ten koste gaat van de waarden van subjectiviteit en autonomie. In het risicostrafrecht wordt de mens niet langer primair tegemoet getreden als het autonome en verantwoordelijke subject dat hij sedert de vroege moderniteit, vooral op grond van de cartesiaanse en kantiaanse beschouwingwijze van de mens, heet te zijn, maar wordt de mens veeleer gereduceerd tot het *gevaar* dat van hem uitgaat of dat wordt verondersteld van hem uit te gaan, en tot het *gedrag* waarin dat gevaar zich mogelijkwerwijs verwezenlijkt.

5. Besluit

De burger koestert, zo lijkt het, een utopisch verlangen naar een vrijwel alomvattende veiligheid. En de overheid beantwoordt de stampij die wordt gemaakt zodra op dergelijke verlangens gebaseerde verwachtingen worden doorkruist, met de introductie van steeds weer nieuwe strafrechtelijke voorzieningen, waarmee de op het strafrecht geprojecteerde verwachtingen alleen maar steeds verder worden opgedreven. En daar kunnen alleen ongelukken van komen. Dergelijke processen zien we niet alleen in het strafrecht, maar veelvuldig ook op andere door risicodenken beheerste terreinen in de samenleving.

Een wrang voorbeeld biedt, uiteraard, de kindertoeslagen-affaire. In zijn column in *NRC Handelsblad* van 15 juni 2021 bespreekt Maxim Februari (die ook in de inleiding van deze bijdrage al ten tonele werd gevoerd) een aantal aspecten daarvan, mede in relatie tot een kort daarvoor in dezelfde krant verschenen interview met de voorzitter van de Onderzoeksraad voor Veiligheid (!), Jeroen Dijsselbloem. De overwegingen zijn naar mijn inschatting ook voor het strafrecht zeer waardevol, reden waarom ik, tot besluit van deze bijdrage, de belangrijkste hieronder citeer:

“De openbaarheid is een gevaarlijke plek [...]. Ik noem het een paradox, maar eigenlijk bedoel ik een vicieuze cirkel. De Toeslagenaffaire, want daar verwijst Dijsselbloem naar, is de oogst van adresfraude die al lang bekend was bij ambtelijke organisaties, maar die zowel intern als naar buiten toe werd verzwegen. Waarom? Uit angst voor de openbaarheid. [...] Zo begint de cirkel van angst en afrekening te draaien. Niet ingrijpen bij problemen, omdat je bang bent van politiek, pers en publiek de schuld te krijgen. De schuld alsnog krijgen en dan wel ingrijpen, en wel zo hard dat de verkeerden in het gewoel worden verpletterd. Daartegen opnieuw niet ingrijpen ‘uit angst misstanden te melden’. Dan daarvan weer de schuld krijgen. Enzovoort. Steeds meer angst voor de openbaarheid, steeds luidere verontwaardiging vanuit die openbaarheid, steeds grotere geslotenheid en steeds de verkeerden die er de dupe van worden.”⁵²

52 M. Februari, ‘Gevangen in de cirkel van angst en afrekening’, *NRC Handelsblad* van dinsdag 15 juni 2021, p. 19. Vgl. deze passage uit de in de inleiding (noot 3) aangehaalde *NRC*-column van Februari van 30 maart 2021: “In Engeland heeft Jonathan Sumption, een onlangs gepensioneerd lid van het Britse Supreme Court, [...] gezegd dat de regering haar rechtmatige bevoegdheden te buiten gaat en dat de Covid-beperkingen alle ingrediënten bevatten van totalitarisme. De maatregelen zijn niet bedoeld om ons te beschermen, zegt hij, maar om politici te beschermen tegen kritiek als er iets misgaat. Daarom zullen ze niet snel worden teruggedraaid [...]” Zie in dit verband ook de mooie analyse van M. Otte, ‘Veranderende maatschappelijke functies van het strafrecht? Een kleine verwachtingengeschiedenis’, *DD* 2021/45.